

General-pukovnik u penziji
MILORAD JANKOVIĆ

*Prateći bataljon Vrhovnog štaba u bitkama na Neretvi i Sutjesci**

Po odlasku iz Bosanskog Petrovca u Bihać, Vrhovni štab (VŠ) razmestio se u zgradi županije, koja je izvesno vreme bila njegovo centralno sedište. Na gornjim spratovima zgrade nalazile su se radne i stambene prostorije, dok je u velikoj sali u prizemlju smešten deo Pratećeg bataljona.¹ U stvari, još u jeku neposrednih priprema za izvršenje operacije, a naročito posle održavanja Prvog zasjedanja

* Autor je u vreme događaja o kojima govori u ovom prilogu bio komandant Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Za ovu priliku priredio je sažet tekst na osnovu svojih objavljenih priloga u zbornicima radova: »SUTJESKA«, knjiga IV, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1960, i »NERETVA«, knjiga I, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1965. godine.

¹ Odluku za formiranje Pratećeg bataljona Vrhovni štab je doneo na Oštrelju, početkom oktobra 1942. godine, dok je bio smešten u železničkim vagonima u blizini razrušene stanice Oštrelj. Bataljon je formiran u Bosanskom Petrovcu, početkom novembra 1942, neposredno pred polazak Vrhovnog štaba u Bihać. Sastav bataljona bio je sledeći: dve pešadijske (namenjene neposredno za osiguranje Vrhovnog štaba) i jedna inženjerska četa (sastavljena većinom od raznih zanatlija, a u njen sastav ušao je i deo pripadnika inženjerskog diverzantskog kursa, održanog pri Vrhovnom štabu polovinom novembra 1942. godine, koji je formiran za potrebe jedinica Glavnog štaba Hrvatske i brigada Vrhovnog štaba).

Inženjerska četa Pratećeg bataljona izvršavala je zadatke za potrebe Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, izgrađivala i uređivala skloništa za Vrhovni štab i drugo.

Ranije je Vrhovni štab obezbeđivala desetina boraca Valjevskog NOP odreda, koja je davala stražu još u Stolicama 1941. godine, u zapadnoj Srbiji. Ona je u Užicu bila dopunjena grupom radnika koji su kao kuriri dolazili u Vrhovni štab i desetinom Slovenaca. U pokretu od Užica ka Foči straža je pretvorena u Prateći vod. U Foči je, u drugoj polovini marta 1942, formirana Prateća četa Vrhovnog štaba, u koju su ušli, pored ranijih boraca, i pristigli delovi Valjevskog NOP odreda. Oni su zadržani uz Vrhovni štab da bi bili na okupu i da bi se lakše mogli vratiti na teren Srbije kada se za to stvore uslovi.

AVNOJ-a, kada je Bihać bio i politički centar, učestala su neprijateljska bombardovanja grada, što je znatno otežalo uslove za rad vojno-političkog rukovodstva NOP-a. Ubrzo zatim, 7. januara 1943, vrhovni komandant Josip Broz Tito prelazi u zamak na Ostrošcu, nedaleko od Bihaća,² dok je drugi deo Vrhovnog štaba i dalje ostao u Bihaću, gde se nalazio i Prateći bataljon. Po dolasku u Bihać Prateći bataljon je izvršavao, uglavnom, zadatke u garnizonu. Od stepena stabilnosti situacije u gradu i njegovoj okolini umnogome je zavisila bezbednost Vrhovnog štaba. Ovi zadaci bili su naročito obimni u periodu neposrednih priprema i toku održavanja zasedanja AVNOJ-a. Sem obezbeđenja Vrhovnog štaba, Prateći bataljon je brinuo o sigurnosti članova Izvršnog odbora AVNOJ-a i o drugim ličnostima iz rukovodstva NOP-a.

U Ostrošcu je Tito ostao oko 17 dana. Prateći bataljon je u to vreme bio podeljen po četama, i to: 1. četa se nalazila na Ostrošcu i davala je straže i patrole oko dvorca i prema selu. Jedna njena deseterina čuvala je most na Uni, u podnožju dvorca, na putu za Bihać, a preko dana veći deo čete bio je angažovan za politički rad. Druga četa je bila u Bihaću i obezbeđivala je zgradu županije, gde je deo Vrhovnog štaba ostao sve do učestalog bombardovanja grada. Ova četa je, pored straža i patroliranja po gradu, čuvala most na Uni, rejon oko Sahat-kule i druge objekte u gradu.

Inžinjerijska četa je u početku boravila u Bihaću i osposobljavala je železničku prugu u blizini grada, a zatim je radila na uređivanju zamka u Ostrošcu i obezbeđivala Vrhovni štab.

S otpočinjanjem ofanzive Bihać je sve češće bio meta neprijateljskih aviona. Između dva takva bombardovanja, 24. januara, Tito je sa svojom grupom stigao sa Ostrošca i predveče prošao kroz Bihać. Noću 24/25. januara zadržao se u Petrovcu izvesno vreme, a zatim je, preko Oštrelja, produžio za Drvar, gde je stigao u zoru 25. januara. Još u okviru priprema za evakuaciju, 24. januara, Izvršni odbor AVNOJ-a napustio je Bihać, tako da se oko 30. januara našao u Glamoču, smešten u gradu i vilama na periferiji.

Tih dana su se neprijateljski avioni neprekidno obrušavali na rejon županije, most na Uni, željezničku stanicu i neke druge rejone u gradu, tukući naročito komunikacije koje su vodile u Bihać, a po-

² Dvorac u Ostrošcu nalazio se na brdu kojem se prilazilo strmim padinama, putem sa mnogo krivina, iz doline Une, sa pravca Bihaća. Dvorac i njegovo, iako ne veliko dvorište, zauzimali su čitav vrh zarubljene kote. Dvorac je bio građen visokim zidom, a sa ostalim delom sela bio je povezan uskom prevlakom, širine običnog puta. Na tom pravcu nalazila se i velika kapija. Ostale prilaze zgradi bilo je lako kontrolisati, zbog strmih padina.

sebno kolone izbeglica na drumu Bihać — Bosanski Petrovac. Zbog takve situacije, glavnina 2. čete Pratećeg bataljona štitila je Vrhovni štab, 27/28. januara, pri prelasku preko mosta na Uni, dok ovaj zadatak nije preuzeo Bihaćki NOP odred. Jedan vod inženjerijske čete ostao je na mostu kod Ostrošca, sa zadatkom da ga čuva do pristizanja naših jedinica a posle da ga uništi, što je učinjeno neposredno pred dolazak nemačkih tenkova. Drugi vod je radio na miniranju mosta na Uni, koji je delimično bio oštećen u aprilskom ratu 1941. godine.

Napuštanje Bosanske krajine

Po dolasku u Drvar Vrhovni štab je bio smešten u zgradu ispod pećine, kod pilane, u blizini drumu za Bosanski Petrovac. Tu je Tito krajem januara 1943. sazvaio sednicu Vrhovnog štaba, na kojoj je izložio svoju zamisao i odluku o narednim dejstvima. Prvo je trebalo da se aktivnom odbranom snaga Prvog bosanskog i Prvog hrvatskog korpusa brani slobodna teritorija i time stvori potrebno vreme Glavnoj operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba za naredne zadatke. U međuvremenu, Prva, Druga proleterska i Treća udarna divizija trebalo je da se prikupe, pošto su se nalazile izvan obruča, i pređu u protivofanzivu dolinom Neretve, a potom da, preko Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, nastupe ka južnoj Srbiji i prenesu težište ratnih dejstava na istočne delove zemlje.

U Drvaru su se sastale 1. i 2. četa Pratećeg bataljona, dok je inženjerijska četa zadržana na Oštrelju. Ona je u svom sastavu imala i jedno odeljenje za linijske veze. U Petrovcu se nalazila telefonska centrala preko koje je Vrhovni štab održavao veze sa jedinicama na položajima kod Ripačkog klanca. Tada je i Drvar postao stecište za bolnice i zbegove. Tu je pripremana hrana za izbeglice, bolesnike i ranjenike. Tu je prvi put uočena pojava tifusa, koji je sve više uzimao maha. Neke iznemogle majke žalile su se da su na Oštrelju ostavile decu koju više nisu mogle nositi. Saznavši za to Tito je odmah poslao deo boraca 2. čete Pratećeg bataljona na Oštrelj da decu prikupe i dovedu u Drvar. Radilo se o maloj deci, koja su bila ostavljena u snegu pod jelama.

Pošto se zadržao nekoliko dana u Drvaru, Vrhovni štab se ponovo podelio: jedan deo je sa Titom pošao početkom februara preko Grahova u Livno, dok je drugi deo ostao još nekoliko dana u Drvaru, u zgradi ispod pećine, sa zadatkom da rukovodi odbrambenim dejstvima na pravcima koji su izvodili ka prostoriји Drvar — Gla-

moć — Livno i da organizuje prihvata i dalje pokrete ranjenika i zbegova. Prva četa Pratećeg bataljona postavila je straže i uputila patrole, koje su se posle izvesnog vremena sukobile sa četnicima koji su se privlačili selu.

Drugi deo Vrhovnog štaba produžio je u toku noći put ka Livnu i smestio se u manastir Goricu. Okolina manastira bila je prilično otkrivena i nedovoljno zaštićena u slučaju naleta neprijateljskih aviona. Osim toga, obezbeđenje u okolini bilo je dosta slabo, zbog čega se Tito prebacio u rudnik Tušnice. Tih dana je u Livnu izvršena smena četa Pratećeg bataljona, tako da je 1. četa ostala u Livnu i okolini, gde se zadržao AVNOJ i delovi Vrhovnog štaba, dok je 2. četa preuzela obezbeđenje drugog dela Vrhovnog štaba koji je bio sa Titom. Inžinjerijska četa se tih dana nalazila u s. Guber, kraj Livna. Pošto se nalazio pri Vrhovnom štabu, politički komesar čete dobio je zadatak da sa četom, preko Oštrelja, Mliništa i Glamoča, stigne u rejon Livna, uspostavi linije veze u divizionu Vrhovnog štaba i poruši deo puta Livno — Slunj, radi sprečavanja prodora iz Slunja. Iz Gubera je inžinjerijska četa prebačena u Eminovo selo, kraj Duvna. Tu je radila na popravci mosta na reci Šujici i osposobljavala put Duvno — Ravno za prolaz transporta ranjenika.

Po oslobođenju Duvna, Tito je, 7. februara, preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, izdao zapovest svim jedinicama koje nisu bile zahvaćene neprijateljskom ofanzivom da smesta pojačaju akcije protiv oslabljenih garnizona neprijatelja, uništavaju željezničke pruge, veze i drugo. Njegova operativna koncepcija, koju je saopštio štabovima divizija svoje operativne grupe 8/9. februara u Duvnu, bila je da sa 1. i 2. proleterskom i 3. udarnom divizijom, a kasnije i 7. banijskom i 9. dalmatinskom dejstvuje ka srednjem delu Neretve.

Iz Duvna se Tito, 12. februara, prebacio u s. Kopčići. Ostatak Vrhovnog štaba ostao je i dalje u rejonu Tušnice, odnosno u Livnu. U Kopčićima je Tito zanoćio i zadržao se do 14. februara. U selu ga je dočekala inžinjerijska četa Pratećeg bataljona, koja je tu pristigla nešto ranije. Grupa Vrhovnog štaba je bila smeštena u jednu vodenicu na Rami, kojih je tu bilo više. U Livnu je još 8. februara izdata zajednička izjava Vrhovnog štaba i AVNOJ-a o karakteru i ciljevima narodnoslobodilačke borbe i Platformi NOP-a u Jugoslaviji, a 9. februara objavljen je poziv Izvršnog odbora AVNOJ-a svim narodima Jugoslavije na sveopštu borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Ova dva dokumenta imala su veliki značaj za predstojeća borbeno dejstva jedinica NOV i POJ.

Iz Kopčiča se Tito prebacio 14. februara u s. Šćit, desetak kilometara zapadno od Prozora, gde se smestio u zgradu samostana. Odmah po pristizanju, inženjerska četa je pripremila materijal za izradu skloništa u samom samostanu, koje je završila do 15. februara u popodnevnom časovima. U međuvremenu, u okviru priprema za napad na Prozor, inženjerska četa Pratećeg bataljona dobila je zadatak da ruši komunikaciju koja iz Prozora vodi ka Šćitu, kako bi se sprečili eventualni italijanski ispadi i u isto vreme je organizovala veze u divizionu Vrhovnog štaba. Neposredno pred napad, inženjerska četa je iste te deonice i druge sporednije puteve morala oparavljati, da bi mogla proći partizanska artiljerija i druge jedinice. Zgrada samostana, gde je bio smešten Vrhovni štab, bila je jedna od većih zgrada, građena od tvrdog materijala. U podrumu, u jednom uglu ispod stepeništa, inženjerska četa je u toku 15. februara napravila improvizovano sklonište od bombardovanja.

Uoči napada na Prozor održano je u Šćitu savetovanje, na kome su bili prisutni, pored Tita, neki komandanti obližnjih jedinica i drugi.

U Šćitu, u zgradi samostana i okolini, deo Vrhovnog štaba sa Titom na čelu zadržao se sve do 21. ili 23. februara. Neposredno po oslobođenju Prozora deo Vrhovnog štaba došao je u taj grad. Dok je Vrhovni štab boravio u Šćitu obezbeđivala ga je 2. četa Pratećeg bataljona, a 1. četa je upućena u Prozor čim je oslobođen. Zajedno sa inženjerskom, 1. četa Pratećeg bataljona prikupljala je, sređivala, evakuisala i obezbeđivala municiju i drugi ratni plen i sprovodila transporte u Glamoč i druga mesta.

Od 19. do 24. februara deo inženjerske čete bio je upućen da čisti od snega put Duvno — Ravno. Bilo je predviđeno da se inženjerska četa uputi u Ramu, radi organizovanja saobraćaja za prevoz ranjenika i eventualnog rušenja mostova i uspostavljanja veza. Sem toga, jedan deo čete bio je spreman da se uputi u pravcu Ivan-sedla i poruši tunel, ako bi se njime ovladalo. Međutim, to se nije ostvarilo, pa je četa angažovana na popravljaju drvenog mosta na Rami i deonice tamošnjeg puta, radi lakšeg pokreta jedinica i evakuacije ranjenika i ratnog plena u pravcu Jablanice i prebacivanja ranjenika preko Neretve.

U rejonu Šćita Tito je ostao sve do borbi za Ramu i Jablanicu, kada je sa delom 2. čete Pratećeg bataljona otišao u Gračac u dolini Rame. Tu se smestio kod škole, nedaleko od seoske crkve, posle čega je prešao Neretvu.

Pre dolaska ranjenika i bolesnika u Prozorsku kotlinu Tito je naredio štabu 3. divizije da zauzme Konjic, jedini pogodan pravac za prenos ranjenika i opreme prema istočnoj Hercegovini. Borbama za oslobođenje Konjica i ovladavanjem Ivan-sedla Tito je rukovodio iz doline Rame. Odatle je rukovodio i protivudarom kod Gornjeg Vakufa, rušenjem mostova na Neretvi i borbama za stvaranje mostobrana nakon prelaska Neretve.

U periodu od 20. do 22. februara deo inženjerijske čete sa inženjerijskim vodom 7. divizije, delom 1. čete Pratećeg bataljona i zarobljenim Italijanima angažovani su na rušenju i zaprečavanju serpentina na komunikaciji koja od Gornjeg Vakufa, preko Makljenja, vodi ka Prozoru. Glavnina 1. čete Pratećeg bataljona uglavnom je radila na evakuaciji plena iz Prozora i na obezbeđenju operativnog dela Vrhovnog štaba u Prozoru. Od 24. do 27. februara deo inženjerijske čete ponovo je vraćen u dolinu Rame i Neretve, radi osposobljavanja komunikacije od Rame ka Jablanici i Ostrošcu. S obzirom na brojne zadatke, četa je uglavnom upotrebljavana po delovima. Od 27. februara, tj. od obnovljenih napada na ovom pravcu, pažnja operativnog dela Vrhovnog štaba bila je toliko vezana za situaciju, da je, više ili manje, bio neprekidno na položajima. U međuvremenu, Nemci su ojačali svoj garnizon u Konjicu, a privučene su i znatne četničke snage. Zbog toga je Vrhovni štab 26/27. februara odlučio da odustane od daljih napada na Konjic. Situacija pred kraj februara bila je kritična za Operativnu grupu Vrhovnog štaba. Nastala je dramatična bitka za oko 4.500 ranjenika i više hiljada izbeglica. U takvoj situaciji Vrhovni štab i Politbiro CK KPJ održali su sednicu u Gračanici, na kojoj je Tito upoznao prisutne sa nastalim događajima i izneo svoju zamisao i odluku kako da se probije neprijateljski обруч, spasi ranjenici i realizuje plan prodora ka istočnim krajevima zemlje. Nakon hitne pregrupacije snaga, prvo je trebalo izvršiti protivudar na pravcu Prozor — Gornji Vakuf protiv nemačko-ustaške grupacije koja je najviše ugrožavala ranjenike u rejonu Prozora, posle čega bi se jedinice usmerile ka Neretvi, protiv četnika Draže Mihailovića. Još pre protivudara ka Gornjem Vakufu Tito je naredio da se poruše mostovi na Neretvi.

Naređenje za izvršenje protivudara na pravcu Gornjeg Vakufa Tito je izdao 3. marta, tako da su već u popodnevним časovima jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba otpočele borbena dejstva. U vreme najžešćih okršaja 3. marta uveče Tito je posetio front na Makljenju, pri čemu je, pored ostalih, obišao položaje divizion Vrhovnog štaba i susreo se sa komandantima i borcima poje-

ljona, zajedničkim dejstvom, razbili su četničke položaje iznad Jablanice i do mraka 7. marta, preko improvizovanog mosta koji je napravila inženjerska četa Vrhovnog štaba, prebacile su se i ostale snage Operativne grupe Vrhovnog štaba.³ Ranjenici su privlačeni sporo, zbog ometanja avijacije, koja se tih dana naročito okomila na rejon mosta. Zbog toga je prenošenje ranjenika po danu bilo izuzetno teško i gotovo nemoguće. Kolone su dugo čekale na red za prelazak Neretve. Veliki broj ranjenika i bolesnika trebalo je nositi, što je, uz dejstvo avijacije, činilo velike smetnje.

Od 6. do 10. marta deo Vrhovnog štaba i dalje se zadržavao u Gračanici. Prateći bataljon i komora Vrhovnog štaba pomerili su se 9. marta od Gračanice i Gračaca prema Rami, a sutradan, 10. marta, prema Jablanici, blizu mostu. Već 10. marta Tito se sa jednom manjom grupom našao u Gračanici, dok su ostali, sa Pratećim bataljonom, čekali u koloni red za prelazak preko mosta. Kolona Vrhovnog štaba i Pratećeg bataljona, sem 1. čete, prešla je preko mosta 10/11. marta, dok je Tito prešao most u zoru 11. marta.

Po prelasku Neretve Vrhovni štab i Prateći bataljon zadržali su se neposredno na obali Neretve, očekujući da se završi prebacivanje ranjenika. U zoru 11. marta pristigla je i 1. četa Pratećeg bataljona. Njen poslednji zadatak pri povlačenju iz Prozora bio je da sa jednim vodom inženjerske čete poruši mostove i put od Prozora ka Rami kod Gračanice. Ova četa je usput uništila sve što je moglo služiti neprijatelju. Predveče 11. marta, u visini s. Krstac, već je bila oformljena kolona Vrhovnog štaba i Pratećeg bataljona. Tom prilikom izvršena je i uobičajena smena jedinica u Pratećem bataljonu, pri čemu je 1. četa preuzela pratnju vrhovnog komandanta Tita, koga je do tada pratila 2. četa. Na putu od Krsca Vrhovni štab je zanoćio kod koliba u Štrbinama, gde je ostao i sutradan. Posle toga je, 12/13. marta, produžio put preko Javorika i Memeja Sela za s. Bijelu. Ovaj noćni marš preko Prenja bio je neobično težak za mnoge zdrave i mlade, a naročito za bolesne i ranjene. Spada u jedan od tri najteža marša, čega se dobro sećaju oni koji su se nalazili uz Vrhovni štab.⁴ Tokom marša, usled novonastale situacije, došlo je do izvesnih promena u pravcu kretanja, pa je Vrhovni štab nastavio pokret ka Boračkom jezeru, gde je stigao 13. marta ujutru. Kolona Pratećeg bataljona imala je na tom putu nekoliko poginulih

³ Fabijan Trgo, *Četvrti i peta neprijateljska ofanziva*, zbornik radova »Neretva—Sutjeska 1943.«, Beograd 1969, str. 44.

⁴ Jedan izuzetno težak marš izvele su jedinice oslobodilačke vojske poznat pod imenom igmanski marš; drugi u vreme bitke na Neretvi, preko Prenja, i treći u vreme bitke na Sutjesci, preko Durmitora.

dinih jedinica. Tih dana je inženjerska četa Vrhovnog štaba radila na osposobljavanju ranije porušenog puta od Prozora ka Makljestu i od Makljestu ka Gornjem Vakufu. U iscrpljujućim borbama, masovnim heroizmom i veštím rukovođenjem, jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba prisilile su nemačko-ustašku grupaciju da se povuče ka Bugojnu. Po izvršenju ovog zadatka gonjenje je bilo obustavljeno i jedinice su usmerene već 5. marta ka Neretvi, protiv glavnih snaga kontrarevolucije u zemlji i saradnika okupatora — četnika Draže Mihailovića.

U međuvremenu, u vezi sa odlukom Vrhovnog štaba da sa inženjerskom četom pripremi mostove na Neretvi i Rami za rušenje, naređeno je načelniku Tehničkog odseka, Vladimiru Smirnovu Volodi, da izvrši zadatak. Najteži zadatak je bio rušenje mosta kod Jablanice. Sa rušenjem mostova počelo se od Karaule, bez mnogo priprema. Eksploziv je postavljen u toku 1/2. marta, po velikoj hladnoći i vetru. Kad je sa tim završeno, četa se u zoru povukla u pećinu na desnoj obali i na položaj iznad mosta, očekujući naređenje za rušenje. U toku 3. marta četa se prebacila prema Jablanici, gde je bila podeljena na dva dela. Jedan deo je ostao kod Jablanice, radi rušenja, dok je drugi deo upućen da poruši most na Rami. Most na Rami porušen je u toku noći 2/3. marta, a most kod Jablanice 3. marta ujutru, po posebnom naređenju, iako su pripreme bile završene još prethodne noći. Ukupne pripreme i rad u rušenju mostova na Neretvi i Rami trajali su oko dva dana i dve noći.

Neposredne pripreme za građenje novog mosta obavljane su pod četničkom vatrom sa kosa na levoj strani Neretve. Inženjerska četa nije mogla poći u Jablanicu pre mraka 5. marta. U toku noći 5/6. marta sečeni su obližnji telefonski stubovi i kidana žica. Sve je u toku noći bilo privučeno blizu mosta na desnoj strani. Vreme je bilo hladno, Neretva brza i duboka, a od boraca malo je ko znao da pliva. Pored svega, moralo se raditi i noću, bez svetla.

Prelaz preko Neretve

Prodor jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba preko Neretve više niko nije mogao zaustaviti. Prvo je preko mosta neopaženo prešlo jedno odeljenje bombaša — dobrovoljaca iz sastava 3. bataljona 2. dalmatinske brigade. Uništenjem četničkog osiguranja u blizini mosta stvoreni su neophodni uslovi za prelaz drugih jedinica. U toku iste noći prebačena su na levu obalu reke tri bataljona 2. dalmatinske i tri bataljona 2. proleterske brigade. Ovih šest bata-

i ranjenih boraca. Vrhovni štab je bio smešten u jednoj zgradi pored jezera, dok se Prateći bataljon razmestio oko Hamovića kuća. Oko jezera se postepeno formirao veliki logor od pristiglih jedinica Narodnooslobodilačke vojske i bolnica. Da bi izbegao gužvu, Vrhovni štab se prebacio na suprotnu stranu jezera, ispod visokih stena. Tu, na Boračkom jezeru zadržao se nekoliko dana.

Posle pada Glavatičeva Vrhovni štab se iz rejona Boračkog jezera prebacio preko s. Kula u rejon mosta kod Glavatičeva, na desnu obalu Neretve, gde se zadržao do 22. marta. Kako je pravac nastupanja jedinica oslobodilačke vojske bio izuzetno nepovoljan za kretanje, inžinjerijska četa Pratećeg bataljona, sa inžinjerijskim vodom 7. divizije NOVJ, proširivala je pojedine deonice puta predviđene za nošenje ranjenika i popravljala most na Neretvi kod Glavatičeva. U rejonu Glavatičeva Vrhovni štab se smestio u jednu šumu iznad sela. Većina boraca Pratećeg bataljona bila je zaposlena uspostavljanjem straža i upućivanjem patrola oko sela.

Od Glavatičeva put je vodio Vrhovni štab preko s. Odžaci (Bjelimići) — Hotovlje u s. Romani, a potom za Kalinovik. Na tom putu Vrhovni štab se kratko zadržao kod Odžaka, posle čega je, već sledeće noći 23/24. marta, nastavio put do Romana, gde se neko vreme odmarao, a zatim 24. marta, u popodnevnom časovima, stigao u s. Jelašce kod Kalinovika. Međutim, još pre dolaska u okolinu Kalinovika otpočeo je sa radom politički kurs pri Vrhovnom štabu, koji je pohađala grupa boraca iz Pratećeg bataljona. U stvari, to je bila priprema za kurs, koji je počeo sa radom desetak dana kasnije u s. Govzi.

Izbijanjem jedinica NOVJ u rejon Kalinovika stvoreni su uslovi za njihova šira ofanzivna dejstva ka Drini i dalje, na istok. Koristeći stečena iskustva, posebno u vezi s obezbeđenjem pokreta Vrhovnog štaba, koji je najčešće radio po grupama, došlo je do reorganizacije Pratećeg bataljona. Formirana je i jedna nova četa, kao 3. četa, a rasformirana je inžinjerijska. Upotreba četa Pratećeg bataljona bila je planirana po sledećem: jedna četa obezbeđivala je komoru, dok su druge dve čete korišćene za neposredno i šire osiguranje Vrhovnog štaba. Dotadašnja inžinjerijska četa trebalo je uskoro da bude izdvojena iz sastava bataljona kao jezgro za formiranje samostalnog inžinjerijskog bataljona Vrhovnog štaba.⁵

⁵ Neposredni zadaci na Drini, pokret za Srbiju, odnosno bitka na Sutjesci, uticali su da se formiranje bataljona odloži za kasnije. Do formiranja Inžinjerijskog bataljona došlo je po završetku bitke na Sutjesci. Dotadašnja inžinjerijska četa ostala je i dalje u sastavu Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba kao inžinjerijska jedinica.

Dotadašnja iskustva i angažovanje inženjerske čete pokazali su da se zamah operacije povećava, a s tim i potreba za jačom inženjerskom jedinicom, odnosno da se povećava i uloga inženjerije. Jedna inženjerska jedinica u jačini čete nije bila dovoljna da zadovolji potrebe Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba.

Posle početnih neuspeha pri forsiranju Drine, Vrhovni štab je uputio inženjersku četu kao pojačanje štabu 2. proleTERSke divizije. Tako je ona iz rejonu Govze stigla prvo u selo Deđevo, kod Broda, u štab 2. brigade, a potom je nastavila put do sela Mješaje, gde se nalazio štab 2. proleTERSke divizije. Tu je štab 2. divizije podelio inženjersku četu na dva dela, od kojih je jedan deo vraćen u rejon Broda sa zadatkom da obezbedi forsiranje 2. proleTERSkoj brigadi, a drugi je zadržan u s. Mješaje, sa zadatkom da pomogne 2. dalmatinskoj brigadi prilikom forsiranja Drine. Ubrzo zatim, inženjerska četa je 31. marta otpočela radove na dva mesta istovremeno, da bi obezbedila prelaz jedinica preko nabujale i plahovite Drine. Uslovi za rad bili su mnogo teži nego na Neretvi, ne samo zbog toga što je Drina bila šira, brža i razlivena nego i zbog toga što je četa raspolagala samo delom ručnog alata. Sem toga, i uslovi za rad bili su mnogo teži. Trebalo je raditi neposredno na obali i pod četničkom vatrom.

Na mestu prelaza kod Broda inženjerska četa je nastojala da što pre podigne most. Tu, u rejonu mosta, odnosno Broda, nalazilo se veliko skladište balvana, od kojih je, s teškom mukom, napravljen poduži splav. Dok su inženjeri pokušavali da privežu splav za postojeću gvozdenu konstrukciju jedan bataljon se spremao da pređe preko mosta. Međutim, Drina je, uz strahovitu lomljivu, uništila i odnela splav. Drugi pokušaj izveden je već sledeće noći 1. aprila, nešto nizvodno. Pored skladišta građe, na samoj obali Drine, napravljen je splav od balvana, koji je služio za spuštanje materijala u Drinu, od koga je sačinjen veći broj manjih splavova, međusobno povezanih za premošćenje Drine. Međutim, i ovaj pokušaj je propao. Posle ovih neuspešnih pokušaja deo inženjerske čete povučen je u s. Mješaje. Konačno, uz pomoć splavara meštana i novih splavova prelaz Drine bio je rešen. Do 6. aprila prebačena je cela 3. sandžačka brigada, a sledećih dana i delovi 2. proleTERSke divizije.

Početkom aprila Vrhovni štab se iz Drače, preko s. Jeleč, prebacio desetak kilometara u Govzu, gde se zadržao do početka maja. Nešto kasnije, kad je učestalo bombardovanje i izviđanje iz vazduha, u toku borbi za forsiranje Drine, Vrhovni štab se pomerio južnije, u veliku bukovu šumu iznad sela. Iz Drače i Govze Vrhovni

štab je rukovodio pripremama za forsiranje Drine, a zatim borbama na drugoj strani reke, u Sandžaku i Crnoj Gori i pratio dejstva prednjih delova usmerenih ka Limu. U Govzi je Prateći bataljon sa 1. i 2. četom obezbeđivao Vrhovni štab, dok je 3. četa ostala u s. Draču, kod komore, da osigurava arhivu i radio-stanice Vrhovnog štaba, te da prihvata kurire. Jedna četa davala je neposredno osiguranje, a druga patrole i zasede i, po potrebi, posedala položaje. Pošto su bili uznemireni pojavom jačih partizanskih snaga, četnici su u to vreme vršili pojedine ispade po šumama oko Kalinovika i sela Vrbnice, pa su na tim pravcima čete Pratećeg bataljona pretresale šume i u njima postavljale zasede.

Uspešnim prelaskom Drine, stvaranjem dubljeg mostobrana, odbijanjem četničkih protivnapada i dejstvom nizvodno, u pravcu Foče, pre svega, jedinica 2. proleTERSke divizije, i uspešnim forsiranjem jedinica 1. proleTERSke divizije kod Ustikoline 8. i 9. aprila stvoreni su uslovi za uspostavljanje mesta prelaza kod Broda, radi prebacivanja ranjenika. Čim su četnici odbačeni sa obale reke, Vrhovni štab je naredio da se podigne most, i to za 48 časova. Ovaj zadatak je za inženjerce, koji su do tada imali iskustva samo u rušenju mostova i sličnih objekata, bio težak kao i dotadašnji pokušaji. Pored ostalog, trebalo je napraviti most preko kojeg bi mogla preći ne samo bolnica nego i sva komora i rasklopljena artiljerijska oruđa, ali je i taj problem bio ipak rešen.

Kada se u drugoj polovini aprila zaoštrila situacija zbog dolaska Nemaca u Foču, neki ranjenici su bili prinuđeni da se vrate preko istog mosta na Drinu. Tada je Vrhovni štab naredio da se uspostavi novi, sličan most. Deo inženjerijske čete ostao je kod Broda da održava most, a deo je prebačen u Bastase, sa zadatkom da napravi novi. Most je posle mnogo teškoća napravljen. Služio je uspešno neko vreme, ali ga je u drugoj nedelji maja veoma nabujala Drina polomila i odnela.

Početkom maja Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba izbila je na liniju Nikšić — Kolašin — Bijelo Polje — Pljevlja — Čajniče — Kalinovik — Gacko, ali je deo bolnice bio i dalje na obali Drine. Oko 3.000 ranjenika otežavalo je pokret i dejstvo Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba.

Vrhovni štab je 1. maj 1943. godine dočekaao u šumi na Govzi. Za proslavu nije ništa naročito pripremano. Uveče je, po običaju, zapaljena vatra, oko koje su borci pevali borbene pesme. Ubrzo im se pridružio Tito sa svojim najbližim saradnicima iz Vrhovnog štaba i pratnje. U toku večeri svi su ponešto pričali iz svog života.

Iz Govze se Vrhovni štab, početkom maja, prebacio preko Čureva u veliku šumu u luku Pive i Drine, između Šćepan-polja i s. Donje Kruševo, gde je ostao nekoliko dana. Deo Pratećeg bataljona zadržan je u blizini mosta, kod s. Bastasi, na ušću Sutjeske, kao obezbeđenje sa tog pravca. Deo jedne čete Pratećeg bataljona osiguravao je most na Pivi, kod Donjeg Kruševa. Tu, u šumi, održan je 8. maja sastanak sa komandantima 1. i 2. proleterske divizije, na kojem je Vrhovni štab odredio zadatke: 1. diviziji da produži dejstva u pravcu Bijelog Polja, a 2. diviziji da nastavi pokret, preko Bioča, za Mateševo i Andrijevicu, usmeravajući obe divizije ka Mojkovcu, Kolašinu i Beranama (sada Ivangrad). Za to vreme Drinska operativna grupa, u sastavu 2. proleterska, 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada, trebalo je da sprečava eventualne ispade Italijana i Nemaca iz Foče prema jugu. U međuvremenu, prilikom jednog ispada Nemaca iz Foče, inženjerci su bili prinuđeni da poruše most kod Broda. Most kod Bastasa porušila je oko 10. maja nadošla Drina, pa su inženjerci osposobili viseći most na Pivi kod Donjeg Kruševa. Posle toga inženjerijska četa je upućena, radi popravki planinskih staza za prolaz bolnice i artiljerije, od Šćepan-polja ka s. Meštrovac.

Vrhovni štab je prešao Pivu preko mosta kod s. Kruševa, a potom i Taru kod Šćepan-polja, da bi se prebacio u Sandžak. U stvari, u zabačeno planinsko selo Đurđevića Tara Vrhovni štab je stigao oko 16. maja i razmestio se na padinama prema Tari. U to vreme 1. i 3. četa Pratećeg bataljona davale su neposredno obezbeđenje, dok je 2. četa bila razmeštena na kosi iznad sela. Inženjerijska četa se tih dana našla na Bitijskom polju, nešto severnije od Đurđevića Tare. Tu je Prateći bataljon i sačekao novu tešku ofanzivu neprijatelja na Sutjesci.

Prateći bataljon Vrhovnog štaba pred početak bitke na Sutjesci

Od osnivanja u Bosanskom Petrovcu, kada je krajem novembra 1942. godine CK KP Hrvatske, na zahtev Vrhovnog štaba, uputio veću grupu boraca u dotadašnju Prateću četu, koja je prerasla u bataljon Vrhovnog štaba Prateći bataljon je imao u svom sastavu tri čete — dve pešadijske i jednu inženjerijsku. Prve dve čete najčešće su upotrebljavane za obezbeđenje Vrhovnog štaba, dok je treća — inženjerijska, uglavnom služila za potrebe Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba. To je, ujedno, bila prva jedinica oslobodilačke voj-

ske koja je izvodila inženjerske radove. U predahu između dve velike bitke, na Neretvi i Sutjesci, od raspoloživog ljudstva formirana je i treća četa Pratećeg bataljona. Specifičnu ulogu, pre svega obezbeđenje Vrhovnog štaba, koju je imao tokom bitke na Neretvi, imao je i tokom neprijateljskih operacija na Sutjesci. Toj nameni bio je prilagođen i njegov sastav. Sačinjavali su ga odabrani i provereni borci, komunisti i skojevci iz velikog broja brigada i parti-zanskih odreda, odnosno iz gotovo svih krajeva kroz koje je prolazio Vrhovni štab, borci spremni na najveće žrtve i samoodricanja. Prateći bataljon, u izvesnom smislu, bio je i rezerva kadrova. U njegove redove neprekidno su dolazili novi i odlazili stariji borci, kojima su dodeljivane razne dužnosti.

Borci Pratećeg bataljona imali su priliku tokom rata da se na izvoru upoznaju sa vojnopolitičkom situacijom u zemlji i svetu, što je bilo izuzetno značajno za njihovu revolucionarnu svest i aktivan partijsko-politički rad. U dubokom sećanju boraca Pratećeg bataljona ostalo je veće uoči 1. maja, pre početka borbi na Sutjesci, u šumi iznad Govze, nedaleko od Miljevine. Iako se za proslavu ovog praznika tada nije moglo nešto naročito pripremiti, borci Pratećeg bataljona, koji te večeri nisu bili na dužnosti, sedeći kraj založene vatre izveli su bogat program borbenih pesama iz Krajine, Like, Dalmacije, Crne Gore i Srbije. Nezaboravno je bilo izlaganje Tita, u kome je vrhovni komandant govorio, pored ostalog, i o posleratnoj izgradnji zemlje.

Dok je Vrhovni štab boravio u Đurđevića Tari dobijeni su prvi podaci o pripremama neprijatelja za izvođenje operacije »Svarc«, odnosno pete neprijateljske ofanzive ili poznate bitke na Sutjesci. Tom prilikom održana su i savetovanja sa komandantima divizija, na kojima je analizirana situacija i određeni zadaci. Na osnovu raspoloživih podataka, novonastalih prilika i saznanja o brojčanoj snazi neprijatelja, izmenjen je prvobitno planirani pravac kretanja jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Vrhovnog štaba, pa su preduzete mere za novo pregrupisavanje snaga i probijanje u pravcu Zelengore. Vrhovni štab se posle nekoliko dana, tj. 20. ili 21. maja, ponovo prebacio preko Tare, ispod velikog porušenog mosta, na Crno jezero, kod Žabljaka pod Durmitorom. Logor Vrhovnog štaba bio je smešten u šumi na severnoj obali jezera. Tu je 27. maja održano savetovanje, na kome je odbačena ideja o probodu divergentnim pravcima i donesena odluka o probodu svim snagama opštim pravcem Vučevo — Sutjeska — Zelengora.

Tih dana su Žabljak i okolina neprekidno bombardovani, zbog čega se Vrhovni štab sa 2. četom Pratećeg bataljona prebacio na suprotnu obalu jezera, gde se spajaju malo i veliko jezero. Ostali deo Pratećeg bataljona ostao je na istom mestu, ali se preko dana morao povući dublje u šumu. U tom periodu gladovanje je već bilo otpočelo. Iako se redovno kuvalo, kvalitet hrane bio je slab. Ranije, tokom neprijateljskih ofanziva, prištapska kuhinja je ukidana i ceo Vrhovni štab se hranio sa kazana Pratećeg bataljona. Tih dana su podeljene i poslednje rezerve hrane.

Međutim, bez obzira na nastale teškoće, Prateći bataljon je, uz punu mobilnost, shodno svojoj specifičnoj ulozi, neposredno osiguravao okolinu jezera i kontrolisao prilaze od s. Bara i put prema Malom i Velikom Štulcu. Deo jedne čete Pratećeg bataljona obezbeđivao je aerodrom na Negobučskom polju, gde je trebalo da se spusti engleska vojna misija. Prema Tari, u zasedi na padinama iznad velikog porušenog mosta, štitila je aerodrom i kontrolisala prilaze desetina boraca Pratećeg bataljona. U Pratećem bataljonu i njegovim četama tih dana su održavane konferencije, na kojima se govorilo o postojećim naporima i isticalo da će oni biti mnogo veći nego u dotadašnjim ofanzivama.

Posle odlaska Vrhovnog štaba na Crno jezero, inžinjerijska četa je ostala u Bitinskom polju, na odmoru, sve do 27. maja. Tada je hitno upućena preko Durmitora i pivskog platoa na r. Pivu, kod Mratinja, sa zadatkom da posedne most na Pivi, koji je bio ugrožen od četnika i Nemaca, i da ga održi do dolaska ostalih jedinica sa Vrhovnim štabom. Istovremeno, engleska vojna misija je, konačno, stigla noću 27/28. maja i ujutru je već bila na jezeru. Za njenu pratnju dodeljena je desetina iz Pratećeg bataljona.

Pošto je krajem maja izvršen pokret, Vrhovni štab se 30. maja, po prelasku Durmitora, smestio pored Sušičkog jezera, gde je ostao do noći. Posle sledećeg napornog marša došao je u s. Podmilogoru, na pivskom platou, na putu prema Mratinju, gde se razmestio na ivici šume Milogora. U sumrak 1. juna, pred polazak Vrhovnog štaba u pravcu s. Barni Do, 3. četa Pratećeg bataljona, koja je sprovodila komoru, naišla je na četničku zasedu. Nešto kasnije bila je sačekana i kolona Vrhovnog štaba, na čijem se čelu kretao i Tito. Sa Vrhovnim štabom bili su i članovi engleske vojne misije, koji su neposredno mogli da se uvere u ponašanje četnika, saradnika okupatora. U zoru 2. juna Vrhovni štab je stigao u Barni Do, koji je prethodnog dana bio neprekidno bombardovan. Tito je sa grupom svojih saradnika bio smešten u pećinu, u kanjonu Pive, koja je bila teško pristupačna.

Zatim se Vrhovni štab, u zoru 3. juna, spustio u kanjon Pive, prešao most i smestio u pećinu na ivici Mratinja. U toku dana stigli su i ostali članovi Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta, pojedini članovi AVNOJ-a, i komandanti divizija, pa je održano savetovanje u vezi sa daljim dejstvima. Posle svestranog razmatranja situacije na bojištu, Tito je doneo odluku o podeli snaga u dve grupe, da bi se dejstvom na odvojenim pravcima brže probijalo iz okruženja.

U proboku preko Sutjeske i Zelengore

Dok se na Pivskoj planini čekalo na oko 2.000 ranjenika i bolesnika, da se prebace preko Pive, situacija na položajima iznad kanjona znatno se pogoršala, pošto su Nemci pokušali da se ubace u međuprostore i neposredno ugroze Vrhovni štab. U vezi s tim, inžinjerijskoj četi naređeno je da se oslobodi suvišnog materijala i da što pre izbije na padine Maglića. Iz Barnog Dola hitno je upućena 1. četa Pratećeg bataljona, delom ojačana ljudstvom iz 2. čete, na prevoj Presjeku, između Maglića i Modre stene, sa zadatkom da ga što pre posedne i održi do dolaska smene. Istovremeno, 2. četa Pratećeg bataljona sa komorom bila je isturena iznad Mratinja, dok su 3. četa i inžinjerijska četa, koja se u međuvremenu prikupljala, i dalje ostale uz Vrhovni štab. Jedna desetina inžinjerijske čete bila je isturena niz reku Pivu, a jedna neposredno iznad pećine, na stazu koja vodi ka Mratinju.

Prva četa Pratećeg bataljona, i pored ubrzanog kretanja, zbog kiše i guste magle stigla je na određene položaje tek u sumrak. Pri likom izbijanja na greben susrela se sa jednom nemačkom kolonom, koju je primetila kada se za časak magla povukla. Iznenadnom vatrom po dubini, prisilila je nemačku kolonu da se povuče. Pred ponoć je deo ove čete, koristeći nepovoljne vremenske uslove, napao Nemce smeštene pod šatorima. Tako je četa uspela da se održi na položajima sve do sledećeg dana po podne.

U toku noći 4/5. juna Vrhovni štab je stigao u šumu iznad Mrkalj-klada, gde je ostao dva dana. Kanjon Pive Vrhovni štab je napustio u zoru 4. juna, i preko Mratinja i Vučeva uputio se ka Sutjesci. Zbog veoma teške situacije bilo je naređeno da se ljudi rasterete svega što nije bilo neophodno. Inžinjerijska četa je to učinila u Barnom Dolu, a delom i na Pivi, kada se, predajući most drugoj jedinici, pridružila glavnini Pratećeg bataljona. Njeni naredni zadaci bili su isključivo borbeni. Jedan vod ove čete, sastavljen od fizički

jačih ljudi, vraćen je sa Mrkalj-klada, preko Suhe gore, na Šćepan-polje, u štab 7. banijske divizije, sa zadatkom da popravi i održava most na Pivi. Preko ovog mosta prošao je u maju Vrhovni štab na putu za Sandžak.

Pošto pokušaji da se proširi uski prolaz između Tjentišta i Suhe nisu uspjeli, Tito je 6. juna odlučio da se jedinice prve grupe probiju na Zelengoru preko postojećeg mostobrana. Prva proleterska divizija dobila je pravac Tjentište — Milinklade — Vrbničke kolibe, a 2. proleterska divizija, sa kojom je trebalo da ide i Vrhovni štab, od Suhe preko Donjih i Gornjih Bara.

U noći 7/8. juna Vrhovni štab se preko Suhe i putem pored Sutjeske prebacio na padine kote 1834, Kazani. Delovi Pratećeg bataljona bili su izbačeni na kose iznad Suhe i prema Vilinjaku, kao neposredno osiguranje ovog uskog prostora tučenog vatrom sa više strana. Inžinjerijskoj četi, bez jednog voda, naređeno je da uspostavi dva-tri prelaza preko reke Sutjeske kod Ravnog borja, jugozapadno od Tjentišta. Po zauzimanju Gornjih Bara Nemcima je uspjelo da preseku pravac koji od Suhe vodi ka Zelengori. Zbog toga je Tito 8. juna odlučio da i 2. proleterska divizija i Vrhovni štab usmere pravac probijanja od Tjentišta, preko Milinklada, ka Vrbničkim kolibama, kuda su već prošli delovi 1. proleterske divizije. To je bio jedini preostali slobodan prolaz iz doline Sutjeske na Zelengoru. Međutim, i taj uzani prostor bio je izložen vatri neprijatelja sa zemlje i iz vazduha. U zoru 9. juna, prilikom jednog naleta avijacije, na brdu Ozren iznad Tjentišta ranjen je i vrhovni komandant Tito. Istoga dana uveče on je napustio Ozren i sa delom Vrhovnog štaba krenuo padinom prema r. Hrčavki i, dalje, ka Zelengori. Prateći bataljon je, sa delom Vrhovnog štaba, u toku prethodne noći nastavio pokret sa 4. crnogorskom brigadom. U jutarnjim časovima bataljon je bio izložen napadu neprijateljske avijacije, a zatim je produžio prema Hrčavki, gde je na padinama Tisovog brda zaustavljen u šumi iznad staze kojom su i dalje prolazile jedinice oslobodilačke vojske i ranjenici. Prva četa Pratećeg bataljona bila je raspoređena prema Hrčavki sa jedinicama koje su na smenu postavljale osiguranja prema Krekovi i Košuru. Imala je zadatak da obezbedi prolaz prema Hrčavki. Druga četa držala je položaje na padinama iznad Hrčavke. Odatle su upućivane patrole, radi hvatanja veze sa grupom koja se kretala sa Titom, dok je inžinjerijska četa bila prebačena preko Hrčavke u zahvatu staze kojom se kretala. U to vreme Prateći bataljon je bombardovan više puta, pri čemu je uništen oskudni sanitetski materijal, jer je jedna bomba pala na komoru.

Po padu mraka 9. juna Vrhovni štab se prebacio u rejon Lučkih koliba i smestio na ivici jedne šume. U toku narednog dana, kada je većina jedinica NOVJ već prošla, došlo je do žestoke borbe s Nemcima, koji su pokušavali da preseku pravac kretanja jedinicama oslobodilačke vojske. Zbog toga su 1, 3. i inžinjerijska četa bile hitno isturene na položaje prema Treskavcu. Druga četa je i dalje ostala u blizini Vrhovnog štaba, mada je u toku dana jedan njen vod morao biti razmešten na položajima prema Ljubinom grobu, gde su delovi nemačkih jedinica nekoliko puta pokušavali da se probiju kroz međuprostore. Iz ovoga voda, koji je više puta smenjivan u toku dana, poginulo je pet boraca, a nekoliko ih je ranjeno. Nešto od vatre sa zemlje a nešto od bombardovanja, i ostale tri čete imale su poginulih i ranjenih, a i rejon razmeštaja Vrhovnog štaba u nekoliko navrata bio je teško bombardovan.

Sa Lučkih koliba Vrhovni štab se prebacio 10/11. juna u rejon Mrčin-koliba. U toku noći, prilikom maršovanja, deo 1. čete Pratećeg bataljona, koji je bio u prethodnici sa Titom, skrenuo je u pravcu Balinovca, gde je dočekan snažnom vatrom neprijatelja. Nemci su, prodorom s bokova, pokušali da zatvore brešu koju su stvorile čelne jedinice i otvorili su vatru na kolonu u neposrednoj blizini Vrhovnog štaba. Zbog toga se deo Pratećeg bataljona hitno razvio u streljački stroj i poseo najbliže položaje. Pomeranje je izvedeno prema stepenu kretanja fronta, pri čemu je svaka jedinica raščišćavala sebi put sopstvenim snagama. U toku ovog pokreta inžinjerijska četa, koja se kretala nešto ispred glavnine Pratećeg bataljona, naišla je u jednoj šumi na veću količinu neraspakovanih nemačkih šatora. Pri tome je zarobila četiri nemačka vojnika. U toku dana i iz drugih jedinica privedeno je u Vrhovni štab još nekoliko zarobljenih nemačkih vojnika.

U rejonu Lučkih koliba našla se 10. juna i 7. banijska divizija sa nekoliko stotina ranjenika, koja se prethodne noći probila sa Vučeva preko Sutjeske. Tako se na malom prostoru našlo ukupno sedam brigada NOVJ, koje su od svanuća do mraka bile zasipane bombama iz vazduha i trpele znatne gubitke. To su bili najteži trenuci, u toku bitke na Sutjesci za Vrhovni štab i borce koji su neprekidno bili uz njega, posebno od 9—12. juna 1943. godine. Imajući sve ovo u vidu Vrhovni štab je naredio da sve jedinice hitno napuste rejon Lučkih i Vrbničkih koliba i krenu na sever za 1. proleterskom divizijom, koja je već uspešno nastupala sa Zelengore ka Jahorini. Nalazeći se u marševskoj koloni sa svojim jedinicama, Tito je sa Vrhovnim šta-

bom stigao 11. juna ujutro do Mrčin-koliba. Tu je održao kraće savetovanje Vrhovnog štaba, na kojem je razmotrena situacija u kojoj se našla čitava grupacija NOVJ sa Vrhovnim štabom, a posebno položaj u kome se našla 3. divizija sa ranjenicima.

Pošto se u ranim jutarnjim časovima, dok je kolona jedinica bila pred selom Ratajem, spustila gusta magla, trebalo je tu okolnost iskoristiti za prelazak drumu Foča-Kalinovik. Kolona Vrhovnog štaba zaustavila se u to vreme na jednoj uzvišici kraj sela, očekujući priliku za prelazak drumu. Druga četa Pratećeg bataljona imala je zadatak neposrednog obezbeđenja Tita i njegovih najbližih saradnika, koji su pratili tok proboja poslednjeg obruča neprijatelja. U toku dana 1. četa Pratećeg bataljona izbila je na levu obalu r. Bistrice u rejon mosta, radi obezbeđenja prelaza. Druga četa je ostala uz Vrhovni štab, dok je ostatak bataljona zadržan iza njih sa delom štaba Pratećeg bataljona. Posle teških borbi jedinice 1. i 2. proleterske i 7. banijske divizije, iako znatno proređene, probile su se do jutra 14. juna sa Vrhovnim štabom i delom ranjenika iz obruča i time su propale sve nade neprijatelja da uništi glavninu jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Vrhovni štab sa Titom na čelu.

Po prelasku drumu Foča — Kalinovik Vrhovni štab se, 14. juna, zadržao u rejonu s. Tekeušići, gde se smestio ispod sela, kraj potoka. U njegovoj blizini i na drugoj obali bile su razmeštene 1. i 2. četa Pratećeg bataljona, dok je 3. četa držala položaje nešto južnije od njih, s osloncem na bataljon 7. krajiške brigade na položaju prema Miljevini. Vrhovni štab se u toku jednog dana nekoliko puta premeštao u zaklone koje je pripremila inžinjerijska četa. Već 14/15. juna iz Tekeušića prebacio se u Duge njive, a odatle preko s. Božanovića, Jamića i pl. Jahorine, u s. Mrkodo, gde je 17. juna predanio sa manjim delom Pratećeg bataljona. Tu se Vrhovni štab nije zadržavao već je uveče krenuo u pravcu Sjetline. Na putu prema r. Prači kolona Vrhovnog štaba bila je dočekanata vatrom neprijatelja sa pravca s. Lučevica — Krvavica, zbog čega je doneta odluka da se te večeri ne prelazi pruga, pa je promenjen pravac i do zore 18. juna kolona je izbila na Ravnu planinu, neposredno iznad s. Sjetline, gde je ostala do popodne.

Sa ravne planine Vrhovni štab je pošao prema pruži, koju je prešao iznad prvog tunela od stanice Stambolčić, i preko s. Babići i Majdani stigao je u s. Stajno, odnosno Bogovići ispod Romanije. Deo

Pratećeg bataljona, koji je zastao još kod s. Jamića, prešao je prugu sa drugim delom Vrhovnog štaba i jedinicama 2. proleterske divizije ispod železničkog mosta u Podgrabu. Pri prelasku pruge kolonu je iznenadio oklopni voz, pa je, iako gubitaka nije bilo, jedan vod Pratećeg bataljona, koji je bio nešto zaostao, stigao u sastav bataljona tek kasnije. Tako je posle trideset dana borbi u okruženju i natčovečanskih napora završena jedna od najtežih, ali i najslavnijih bitaka koje su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije vodile u toku rata, u kojoj je i Prateći bataljon dao značajan doprinos.